

ROZDZIAŁ V

Zbigniew Brodziński, Adam Pawlewicz, Monika Borawska

Dynamika rozwoju gospodarczego jednostek lokalnych na tle ich sytuacji demograficznej

5.1. WPROWADZENIE

Jak już podkreślono w poprzednim rozdziale, sytuacja demograficzna ma wpływ na wiele dziedzin życia społeczno-gospodarczego. Kolejną dziedziną, obok rynku pracy, którą analizuje się przez pryzmat potencjału demograficznego jest sytuacja gospodarza. Do czynników mających największe konsekwencje dla sytuacji gospodarczej, tak jak w przypadku rynku pracy, należą wysoki udział osób w wieku poprodukcyjnym, negatywne trendy migracyjne oraz niska aktywność zawodowa pokolenia seniorów. Tym wszystkim wyzwaniom w najbliższych latach będą musiały sprostać jednostki samorządu terytorialnego.

Innym, ważnym aspektem są obserwowane zmiany, jakie zachodzą w strukturze działalności podmiotów prowadzących działalność na obszarach wiejskich. Wieś do niedawna była bowiem kojarzona głównie z wytwarzaniem żywności i surowców rolniczych, a funkcją uzupełniającą było rzemiosło wiejskie dostarczające towarów i usług niezbędnych do produkcji rolniczej. Obecnie produkcja rolnicza zmniejsza swój udział w zestawie funkcji, jakie spełniają obszary wiejskie, na rzecz pozarolniczych funkcji produkcyjnych i konsumpcyjnych, takich jak: udostępnianie zasobów przyrody (usługi turystyczno-rekreacyjne), czy nowe miejsca zamieszkania (budownictwo komunalne oraz powstające na coraz większą skalę tzw. „drugie domy”). Rolnictwo ma więc coraz mniejszy udział w rozwoju gospodarczym nie tylko kraju, ale wsi (Zegar 2008, s. 37–48). Alternatywą dla tak nakreślonej wizji staje się rozwój przedsiębiorczości pozarolniczej. Od siły ekonomicznej lokalnej gospodarki zależy bowiem nie tylko liczba miejsc pracy stworzonych dla ludności nie znajdującej pełnego zatrudnienia w gospodarstwach rolnych, ale także sytuacja dochodowa gmin oraz warunki życia ludności (Kołodziejczyk 2004, s. 39). Co więcej, rozwój przedsiębiorczości pozarolniczej na obszarach wiejskich sprzyja zachowaniu zasobów ludzkich tych obszarów, a tym samym ogranicza proces ich wyludniania (Kroposz 2006, s. 263).

Obszarom wiejskim trudno będzie jednak restrukturyzować się w warunkach zmieniającego się otoczenia. Potrzebne są mechanizmy i silniejsze niż dotąd instrumenty, które ograniczą nadmiar ludzi pracujących w rolnictwie i stworzą dla nich nowe miejsca pracy na wsi. W Polsce jednak zdecydowanie zbyt małej liczbie gmin jest dywersyfikowana lokalna gospodarka. Gminy, którym samodzielnie to się udaje, to głównie gminy sąsiadujące z aglomeracjami

miejskimi. Problemem pozostają nadal tereny wiejskie gmin położonych na obszarach peryferyjnych. Niezbędna jest zatem nowa koncepcja ożywienia gospodarczego małych miast, zachęt w postaci zwolnień podatkowych dla tych, którzy chcą inwestować na obszarach wiejskich, jak również długotrwałych programów rozwojowych dla terenów peryferyjnych kreujących drobną przedsiębiorczość wiejską (Kłodziński 2006, s. 68). Możliwości stymulowania rozwoju obszarów wiejskich, jak się wydaje, w znacznym stopniu są uzależnione od sprawności funkcjonowania instytucji wiejskich, w tym jak już wcześniej wspomniano, samorządu lokalnego. Samorząd lokalny dysponuje bowiem środkami, które mogą wspierać przedsiębiorczość, a ta z kolei generuje nowe miejsca pracy i pozwala na zrównoważone wykorzystanie zasobów lokalnych oraz napływ ludności, w związku z nowymi miejscami pracy (Kroposz 2006, s. 263-264).

5.2. STRUKTURA PODMIOTÓW GOSPODARCZYCH NA OBSZARACH WIEJSKICH

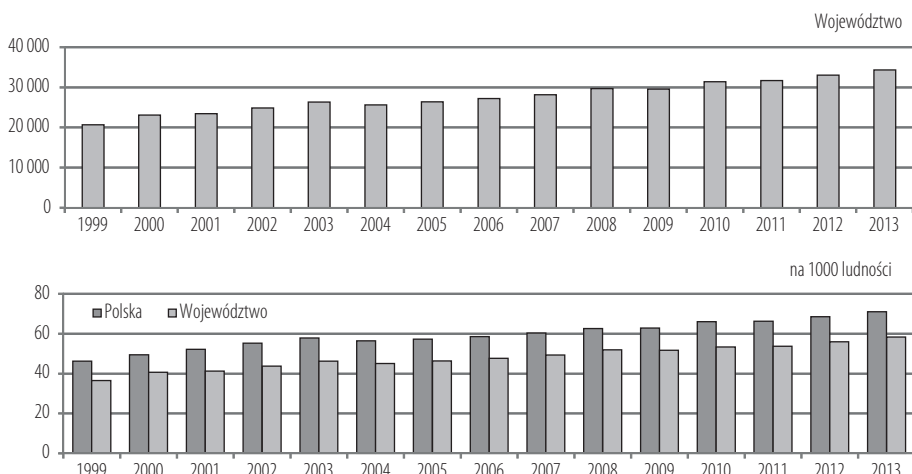
Województwo warmińsko-mazurskie jest uznawane za jeden z głównych regionów produkcji rolniczej. Dominujące kierunki produkcji to uprawa i przetwórstwo zbóż i ziemniaka, chów i hodowla drobiu (głównie indyczego), trzody chlewnej, bydła, koni i w niewielkim procencie owiec. W województwie duże znaczenie posiada również produkcja artykułów żywnościowych i napojów (tj. wędlin, masła, soków owocowych i warzywnych, piwa, mrożonek, kaszy, mąki, przetworów mlecznych, rybnych oraz miodu) (*Polska – rozwój regionów* 2008, s. 206). Ponadto lokalizacja województwa w jednym z najczystszych ekologicznie obszarów Polski, wśród dużych kompleksów leśnych i jezior, predestynuje region do rozwoju produkcji ekologicznej żywności, przemysłu drzewnego, proekologicznej gospodarki leśnej oraz (agro)turystyki. Ważne znaczenie dla województwa warmińsko-mazurskiego ma także produkcja opon, maszyn i urządzeń do obróbki plastycznej metali i tarcicy.

W 2013 r. na obszarach wiejskich województwa warmińsko-mazurskiego w rejestrze REGON¹⁴ było zarejestrowanych 34,4 tys. podmiotów gospodarki narodowej, co stanowiło 28,1% ogółu podmiotów zarejestrowanych w województwie (w Polsce – 26,6%). W latach 1999–2013 liczba podmiotów gospodarczych prowadzących działalność gospodarczą na obszarach wiejskich Warmii i Mazur stopniowo rosła, z wyjątkiem roku 2004 i 2009. W konsekwencji w 2013 r. w porównaniu do 1999 r. liczba jednostek działających na tych terenach wzrosła o 66,1% (w Polsce o 60,6%) (Rys. 5.1). Średnio na 1000 mieszkańców przypadało na tym terenie 58 podmiotów, natomiast średnio w kraju 71.

Przestrzenne nasycenie podmiotami gospodarczymi na terenach wiejskich województwa jest zróżnicowane. Największe zagęszczenie podmiotów gospodarczych na 1000 ludności wiejskiej w 2013 r. występowało w powiecie olsztyńskim (84) oraz w położonych na jego terenie gminach Stawiguda (139), Dywity (126), Jonkowo (106), Gietrwałd (96) i Barczewo (86). Ponadto duże zagęszczenie podmiotów gospodarczych odnotowano w powiecie giżyckim (72) i zlokalizowanej na jego terenie gminie Giżycko (88), a także w powiecie mrągowskim (70) oraz na

¹⁴ Krajowy Rejestr Urzędowy Podmiotów Gospodarki Narodowej, zwany rejestrem REGON, jest rejestrem administracyjnym prowadzonym przez Prezesa GUS. Zasady prowadzenia rejestru określają przepisy ustawy z dnia 29 VI 1995 r. o statystyce publicznej (Dz. U. Nr 88, poz. 439, z późniejszymi zmianami) oraz przepisy rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 27 VII 1999 r. (Dz. U. Nr 69, poz. 763, z późniejszymi zmianami) w sprawie sposobu i metodologii prowadzenia i aktualizacji rejestru podmiotów gospodarki narodowej, w tym wzorów wniosków, ankiet i zaświadczeń oraz szczegółowych warunków i trybu współdziałania służb statystyki publicznej z innymi organami prowadzącymi rejestry i systemy informatyczne administracji publicznej. Podstawową funkcją rejestru REGON jest identyfikowanie podmiotów gospodarki narodowej, co jest realizowane poprzez nadawanie im unikatowych numerów identyfikacyjnych. Źródło: tamże, s. 44.

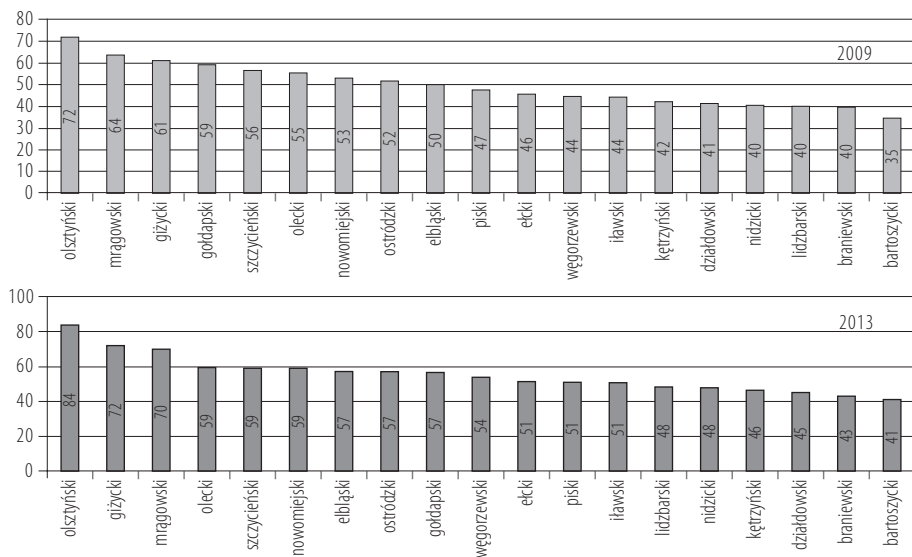
terenie gminy wiejskiej Elbląg (85). Najniższe wartości omawiany wskaźnik osiągnął w powiatach bartoszyckim (41) i braniewskim (43) i w gminach Korsze (26), Górowo Iławeckie (29), Frombork (30), Biała Piska (32) i Sępólno (32) (Rys. 5.2).

Rys. 5.1. Podmioty gospodarki narodowej* prowadzące działalność gospodarczą na obszarach wiejskich w Polsce i w województwie warmińsko-mazurskim w latach 1999–2013 (stan w dniu 31 XII)

* Bez osób prowadzących gospodarstwa indywidualne w rolnictwie.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Rys. 5.2. Podmioty gospodarki narodowej* prowadzące działalność gospodarczą na 1000 ludności na obszarach wiejskich według powiatów w 2009 i 2013 r. (stan w dniu 31 XII)

* Bez osób prowadzących gospodarstwa indywidualne w rolnictwie.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Można więc zauważyć, że najwięcej podmiotów gospodarki narodowej funkcjonowało w gminach położonych w pobliżu większych miast w województwie oraz w gminach pełniących funkcje turystyczno-wypoczynkowe (Bański 2003, s. 18). Podmioty te pełnią bowiem funkcje pomocnicze i usługowe dla większych zakładów położonych na terenach zurbanizowanych, a także obsługują mieszkańców okolicznych miast. Firmy te mają lepsze warunki do funkcjonowania, mogą bowiem korzystać ze skupionej w miastach wyższej jakości siły roboczej, infrastruktury technicznej i społecznej, dostępu do wiedzy, technologii i rynków zbytu. Z kolei najmniej podmiotów gospodarki narodowej znajdowało się w gminach położonych w północnej części województwa (Gwiaździńska-Goraj 2008, s. 804–805).

We wszystkich powiatach oraz w większości gmin (poza gminami Dubeninki, Gronowo Elbląskie, Lelkowo i Ruciane-Nida) w 2013 r., w porównaniu do 1999 r., zanotowano wzrost liczby podmiotów przypadających na 1000 ludności. Największe zmiany w tym zakresie miały miejsce na terenach wiejskich powiatów giżyckiego, olsztyńskiego i oleckiego oraz na terenie gmin Stawiguda, Dywity, Barczewo, Olecko i Gietrzwałd.

Okolo 97% podmiotów gospodarczych funkcjonujących na terenach wiejskich Warmii i Mazur w 2013 r. należało do sektora prywatnego¹⁵ (identycznie jak w Polsce). W sektorze publicznym¹⁶ działało 3,4% podmiotów (w Polsce – 3,1%). Biorąc pod uwagę dynamikę rozwoju obu sektorów warto zaznaczyć, że w porównaniu do 1999 r. odnotowano wzrost udziału podmiotów w sektorze prywatnym kosztem zmniejszenia się udziału podmiotów w sektorze publicznym.

Przeprowadzona analiza struktury podmiotów gospodarczych według liczby pracujących osób¹⁷ wskazuje, że na terenach wiejskich Warmii i Mazur przeważają jednostki sektora MSP, co jest cechą charakterystyczną współczesnej gospodarki rynkowej, w której dominuje prywatna własność oraz znaczący udział mają małe i średnie przedsiębiorstwa. Korzyść dla gospodarki wynika z tego, że potrafią one skutecznie wchodzić w nisze rynkowe i szybko przystosowywać się do potrzeb i wymagań klientów. Sektor MSP charakteryzuje się ponadto dużą dynamiką zmian ich liczebności, a przez to jest bardzo ważny dla gospodarki ze względu na jego rolę w tworzeniu miejsc pracy oraz przyspieszaniu wzrostu gospodarczego. Co więcej, działalność ta stanowi ważny bufor wobec negatywnych zjawisk społeczno-gospodarczych, takich jak długotrwałe bezrobocie, niski poziom dochodów gospodarstw domowych, uzależnienie od pomocy społecznej, utrwalające się postawy roszczeniowe wobec państwa itp. (Rakowska, Wojewódzka-Wiewiórska 2010, s. 9).

W 2013 r. udział jednostek MSP na obszarach wiejskich w województwie kształtował się na poziomie 95,5% (w Polsce – 95,9%) i było to więcej o 1,5 pkt. proc. w porównaniu do 2009 r. (w Polsce o 1,1 pkt. proc.). Większość z tych jednostek zajmowała się działalnością usługową. Należy jednak zauważyć, że firmy te w dużej mierze są uzależnione od rynku lokalnego, a tym sa-

¹⁵ zgodnie z metodologią rejestru REGON podmioty gospodarki narodowej grupowane są m.in. z punktu widzenia prawa własności. Wyróżnia się sektor publiczny (mienie zaliczanych do niego podmiotów w całości lub w przeważającej części należy do Skarbu Państwa, państwowych osób prawnych lub jednostek samorządu terytorialnego) oraz sektor prywatny (mienie zaliczanych do niego podmiotów w całości lub w przeważającej części należy do prywatnych właścicieli – osób fizycznych lub prawnych, krajowych lub zagranicznych). Źródło: *Zmiany strukturalne grup podmiotów gospodarki narodowej wpisanych do rejestru REGON*, 2010. 2011. Wyd. GUS, Warszawa, s. 20.

¹⁶ do sektora tego należą m.in. jednostki funkcjonujące w obrębie administracji publicznej, edukacji oraz ochronie zdrowia.

¹⁷ na potrzeby niniejszego opracowania zastosowano podział według następujących grup: do 9 pracujących (firmy mikro), 10-49 pracujących (firmy małe), 50-249 (firmy średnie) i w końcu firmy duże o liczbie pracujących powyżej 250 osób. Użycie tego podziału pozwala m.in. na pokazanie udziału w gospodarce Warmii i Mazur firm sektora MSP.

mym od poziomu siły nabywczej okolicznych mieszkańców (Rakowska, Wojewódzka-Wiewiórska 2010, s. 9). Podmioty małe, o liczbie pracujących od 10 do 49 osób, stanowiły 4,0% (w Polsce – 3,6%), a główną ich domeną działalności była edukacja oraz handel i naprawy. Udział podmiotów średnich wynosił 0,5% (w Polsce – 0,4%), a dużych 0,1%. Podmioty te zajmowały się przede wszystkim działalnością przemysłową. Struktura podmiotów gospodarki narodowej według klas wielkości w województwie była więc zbliżona do średnich dla kraju.

W porównaniu do 2009 r. wzrost liczby podmiotów zanotowano jedynie w przypadku firm mikro – o 17,9% (w Polsce o 17,0%). W pozostałych klasach wielkości spadki wynosiły odpowiednio w przypadku firm małych – 12,9% (w Polsce – 10,2%), średnich – 3,5% (w Polsce wzrost o 2,4%) i dużych – o 11,1% (w Polsce o 9,5%).

Opisana struktura podmiotów była charakterystyczna dla terenów wiejskich wszystkich powiatów i gmin. Na uwagę zasługuje fakt, że w 2013 r. w dziewięciu powiatach (tj. braniewskim, etckim, gołdapskim, lidzbarskim, mrągowskim, nidzickim, oleckim, szczycieńskim i węgorzewskim) nie wystąpił podmiot o liczbie pracujących powyżej 250 osób. W powiecie gołdapskim w rejestrze REGON nie było także podmiotów o liczbie pracujących od 50 do 249 osób.

Podmioty duże wystąpiły na terenie 14 gmin, tj.: Elbląg (2), Ostróda (2), Biała Piska (1), Biskupiec (1), Dywity (1), Giżycko (1), Górowo Iławieckie (1), Iława (1), Iłowo-Osada (1), Jonkowo (1), Nowe Miasto Lubawskie (1), Małdyty (1), Olsztynek (1) i Srokowo (1).

5.3. ANALIZA WYBRANYCH SEKTORÓW I BRANŻ GOSPODARKI

Struktura podmiotów gospodarki narodowej według rodzaju działalności ma ważne znaczenie dla rozwoju gospodarczego regionu. Rodzaj prowadzonej działalności wyznacza bowiem zapotrzebowanie na pracowników o określonych kwalifikacjach, a także określa stopień dywersyfikacji gospodarki. Gospodarka o zróżnicowanej i zharmonizowanej strukturze jest bardziej odporna na wahania koniunkturalne i ma większą zdolność adaptacyjną (Kołodziejczyk 2004, s. 44).

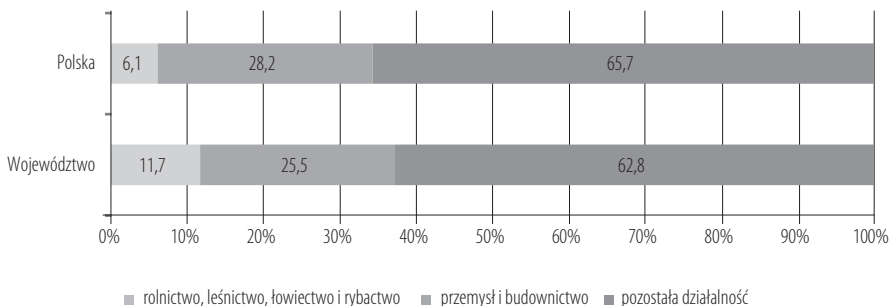
Podmioty według sekcji PKD 2007¹⁸ można przyporządkować do jednego z trzech rodzajów działalności¹⁹. W 2013 r. na terenach wiejskich Warmii i Mazur najwięcej jednostek prowadziło działalność w sektorze usługowym, tj. 21,6 tys., co stanowiło 62,8% ogółu podmiotów zarejestrowanych na tym terenie (Rys. 5.3). Rosnące znaczenie usług, w tym głównie rynkowych, jest cechą charakterystyczną dla całego kraju, bowiem sektor ten jest uznawany za główną sferę współczesnej gospodarki.

Co czwarty podmiot z województwa warmińsko-mazurskiego zarejestrowany w rejestrze REGON, podobnie jak w kraju, zajmował się działalnością przemysłową i budowlaną. Duży odsetek podmiotów prowadzących działalność produkcyjną jest korzystny, bowiem firmy te zatrudniają średnio znacznie więcej osób niż podmioty należące do innych sektorów. Praktyka gospodarcza ponadto wskazuje, że jedno miejsce w sferze produkcji uruchamia kolejne miejsca pracy w handlu i usługach.

¹⁸ PKD 2007 została opracowana na podstawie statystycznej klasyfikacji działalności gospodarczej NACE Rev2, wprowadzonej rozporządzeniem (WE) Nr 1893/2006 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 20 grudnia 2006 r. w sprawie statystycznej klasyfikacji działalności gospodarczej NACE Rev 2 i zmieniającym rozporządzenie Rady (EWG) Nr 3037/90 oraz niektóre rozporządzenia WE w sprawie określonych dziedzin statystycznych (dziennik Urzędowy UE L 393/1 z dnia 30.12.2006). Polska Klasyfikacja Działalności (PKD 2007) została wprowadzona Rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 24 grudnia 2007 r. w sprawie Polskiej Klasyfikacji Działalności (PKD) (Dz.U. 251, poz. 1885).

¹⁹ rodzaje działalności według PKD 2007: 1) rolnictwo, łowiectwo i leśnictwo; rybactwo; 2) przemysł i budownictwo; 3) usługi.

Z kolei działalność rolniczą na obszarach wiejskich Warmii i Mazur prowadziło prawie dwa razy więcej podmiotów niż przeciętnie w kraju.

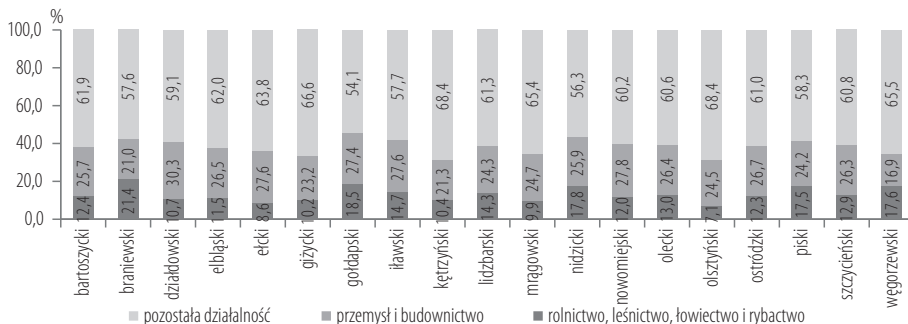
Rys. 5.3. Struktura podmiotów gospodarki narodowej* prowadzących działalność gospodarczą na obszarach wiejskich w Polsce i w województwie warmińsko-mazurskim według rodzajów działalności w 2013 r. (stan w dniu 31 XII)

* Bez osób prowadzących gospodarstwa indywidualne w rolnictwie.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Należy również zauważyć, że w gminach położonych najbliżej miast odnotowano większy udział podmiotów z zakresu przemysłu i usług rynkowych niż przeciętnie w województwie (Rys. 5.4). Natomiast w miarę zwiększania się odległości od miasta wzrastał udział podmiotów świadczących usługi nierynkowe. Z kolei wraz ze wzrostem towarowości gospodarstw rolnych malał udział podmiotów prowadzących działalność przemysłową i świadczących usługi rynkowe, a rósł udział podmiotów w usługach nierynkowych i rolnictwie.

Rozpatrując przestrzenne zróżnicowanie udziału podmiotów zajmujących się działalnością rolniczą można dostrzec, że odsetek omawianej grupy podmiotów wahał się od 7,1% w powiecie olsztyńskim do 21,4% w powiecie braniewskim. W przypadku gmin największej podmiotów prowadziło działalność rolniczą w gminach Braniewo, Budry, Dubeninki, Janowiec Kościelny, Kisielice, Miłakowo, Miłomłyn, Orneta, Płoskinia, Pieniężno oraz Ryn.

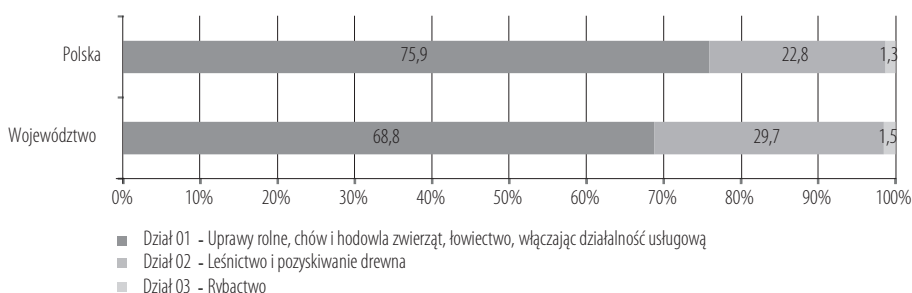
Rys. 5.4. Struktura podmiotów gospodarki narodowej prowadzących działalność gospodarczą na obszarach wiejskich według rodzajów działalności i powiatów w 2013 r. (stan w dniu 31 XII)

* Bez osób prowadzących gospodarstwa indywidualne w rolnictwie.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

W strukturze podmiotów prowadzących działalność rolniczą²⁰ na obszarach wiejskich województwa warmińsko-mazurskiego w 2013 r. przeważały podmioty zajmujące się uprawami rolnymi, chowem i hodowlą zwierząt, łowiectwem, łącznie z działalnością usługową (Dział 01). Stanowiły one 68,8% jednostek (Rys. 5.5). Co trzeci podmiot zajmował się leśnictwem i pozyskiwaniem drewna, z kolei 1,4% firm zajmowało się rybactwem. Większy niż przeciętnie w kraju udział jednostek zajmujących się leśnictwem i pozyskiwaniem drewna, jak już wcześniej wspomniano, jest cechą charakterystyczną dla województwa warmińsko-mazurskiego, bowiem przemysł drzewny jest jedną z głównych gałęzi produkcji na tym terenie.

W większości gmin regionu przeważały podmioty zajmujące się uprawą roli, chowem i hodowlą zwierząt, łowiectwem, włączając działalność usługową (Dział 01). W 19 gminach przeważały jednak podmioty zajmujące się leśnictwem i pozyskiwaniem drewna (Dział 02), tj. w gminach: Ruciane-Nida (72,7% ogółu podmiotów prowadzących działalność rolniczą na tym terenie), Jedwabno (71,1%), Kowale Oleckie (70,7%), Gołdap (70,1%), Piecki (69,5%), Pisz (66,3%), Janowo (61,5%), Krukłanki (61,0%), Wydminy (60,5%), Biała Piska (60,4%), Dźwierzuty (60,0%), Nidzica (58,7%), Orzysz (58,3%), Pasym (58,3%), Dubeninki (55,9%), Purda (54,2%) i Ryn (52,9%). Z kolei w gminach Górowo Iławeckie i Banie Mazurskie udział Działu 01 i Działu 02 wynosił po 50,0%. Większość z tych gmin charakteryzuje się wysokim wskaźnikiem poziomu lesistości, stąd przewaga podmiotów zajmujących się leśnictwem i pozyskiwaniem drewna.

Rys. 5.5. Struktura podmiotów gospodarki narodowej prowadzących działalność rolniczą na obszarach wiejskich w Polsce i w województwie warmińsko-mazurskim w 2013 r. (stan w dniu 31 XII)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

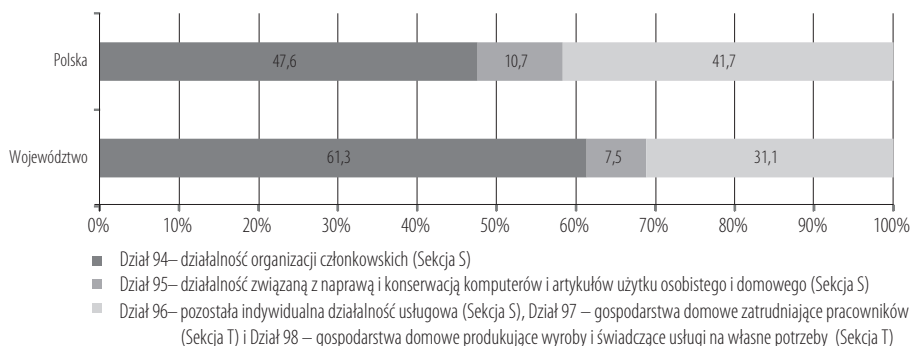
Jak wcześniej wspomniano, cechą charakterystyczną współczesnej gospodarki jest dominująca rola sektora usług²¹. Podobna sytuacja ma miejsce również na terenach wiejskich wszystkich gmin województwa warmińsko-mazurskiego. W 2013 r. więcej niż co drugi podmiot pro-

²⁰ podmioty zajmujące się działalnością rolniczą skupiały jednostki zaklasyfikowane do jednego z trzech działów PKD 2007, tj.: Dział 01 (Uprawy rolne, chów i hodowla zwierząt, łowiectwo, włączając działalność usługową), Dział 02 (Leśnictwo i pozyskiwanie drewna) oraz Dział 03 (Rybactwo).

²¹ W skład działalności usługowej wchodzi sekcje: G (Handel hurtowy i detaliczny; naprawa pojazdów samochodowych, włączając motocykle), H (Transport i gospodarka magazynowa), I (Działalność związana z zakwaterowaniem i usługami gastronomicznymi), J (Informacja i komunikacja), K (Działalność finansowa i ubezpieczeniowa), L (Działalność związana z obsługą rynku nieruchomości), M (Działalność profesjonalna, naukowa i techniczna), N (Działalność w zakresie usług administrowania i działalność wspierająca), O (Administracja publiczna i obrona narodowa; obowiązkowe zabezpieczenia społeczne), P (Edukacja), Q (Opieka zdrowotna i pomoc społeczna), R (Działalność związana z kulturą, rozrywką i rekreacją), S (Pozostała działalność usługowa), T (Gospodarstwa domowe zatrudniające pracowników; gospodarstwa domowe produkujące wyroby i świadczące usługi na własne potrzeby).

wadzący działalność usługową na terenach wiejskich Warmii i Mazur należał do trzech sekcji: G²² (handel hurtowy i detaliczny; naprawa pojazdów samochodowych, włączając motocykle), S i T (pozostała działalność usługowa oraz gospodarstwa domowe zatrudniające pracowników; gospodarstwa domowe produkujące wyroby i świadczące usługi na własne potrzeby) oraz H (transport i gospodarka magazynowa). Pozostałe sekcje w strukturze podmiotów świadczących usługi stanowiły odpowiednio: I – 5,4%, J – 1,8%, K – 3,4%, L – 5,6%, M – 7,5%, N – 4,1%, O – 3,0%, P – 5,7%, Q – 7,1% oraz R – 3,1% (w Polsce – 2,7%).

We wszystkich powiatach i gminach (za wyjątkiem gminy Ruciane-Nida, gdzie przeważała działalność związana z zakwaterowaniem i usługami gastronomicznymi) w strukturze jednostek prowadzących działalność usługową dominowały podmioty należące do sekcji G. W ramach tej sekcji na objętym analizą obszarze najliczniej były reprezentowane podmioty zajmujące się handlem detalicznym, z wyłączeniem handlu detalicznego pojazdami samochodowymi (Dział 47) (Rys. 5.6). Zazwyczaj były to małe przedsiębiorstwa rodzinne (sklepy) o małej liczbie zatrudnionych osób. Ich udział w strukturze podmiotów sektora usług wynosił od 48,1% w gminie Górowo Iławieckie do 90,5% w gminie Gronowo Elbląskie.

Rys. 5.6. Struktura podmiotów gospodarki narodowej prowadzących działalność rolniczą na obszarach wiejskich w ramach sekcji G w Polsce i w województwie warmińsko-mazurskim w 2013 r. (stan w dniu 31 XII)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

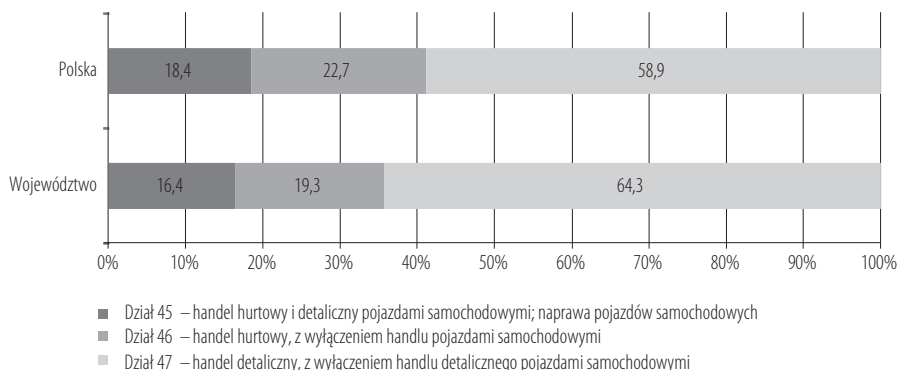
Kolejną pod względem liczebności grupę reprezentowały podmioty zajmujące się pozostałą działalnością usługową oraz gospodarstwa domowe zatrudniające pracowników; gospodarstwa domowe produkujące wyroby i świadczące usługi na własne potrzeby (sekcja S i T). Stanowiły one 10,8% ogólnej liczby jednostek prowadzących działalność usługową na terenach wiejskich województwa (w Polsce – 8,9%). Wśród tej grupy przeważały podmioty zaliczane do Działu 94, które stanowiły 61,3% jednostek sekcji S i T²³ (w Polsce – 47,6%) (Rys. 5.7).

Także w większości powiatów i gmin przeważały podmioty zarejestrowane w Dziale 94. Wyjątek stanowiły tereny wiejskie 8 gmin (Gronowo Elbląskie, Janowo, Kurzętnik, Mikołajki, Miłakowo, Miłomłyn, Szczytno i Wielbark), gdzie dominowały podmioty zajmujące się pozostałą

²² w ramach sekcji G PKD 2007 wyodrębnione są 3 działy: Dział 45 – handel hurtowy i detaliczny pojazdami samochodowymi; naprawa pojazdów samochodowych; Dział 46 – handel hurtowy, z wyłączeniem handlu pojazdami samochodowymi oraz Dział 47 – handel detaliczny, z wyłączeniem handlu detalicznego pojazdami samochodowymi.

²³ do pozostałej działalności usługowej (sekcja S, PKD 2007) zaliczamy: działalność organizacji członkowskich (Dział 94), działalność związaną z naprawą i konserwacją komputerów i artykułów użytku osobistego i domowego (Dział 95) oraz pozostałą indywidualną działalność usługową (Dział 96).

indywidualną działalnością usługową oraz gospodarstwa domowe zatrudniające pracowników; gospodarstwa domowe produkujące wyroby i świadczące usługi na własne potrzeby (Dział 96 i 97). W trzech gminach, tj. Mrągowo, Olecko i Ryn liczba podmiotów z Działu 94 i Działu 96 i 97 utrzymywała się na identycznym poziomie.

Rys. 5.7. Struktura podmiotów gospodarki narodowej prowadzących działalność rolniczą na obszarach wiejskich w ramach sekcji S i T w Polsce i w województwie warmińsko-mazurskim w 2013 r. (stan 31 XII)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Z kolei wśród podmiotów zajmujących się transportem i gospodarką magazynową (sekcja H)²⁴ przeważały podmioty zajmujące się transportem lądowym oraz rurociągowym – 90,1% ogółu jednostek tej sekcji (w Polsce – 91,3%). Sytuacja taka miała miejsce na obszarach wiejskich wszystkich powiatów i gmin.

Kolejną, pod względem liczebności, grupą podmiotów funkcjonujących na obszarach wiejskich województwa warmińsko-mazurskiego były jednostki zajmujące się działalnością przemysłową²⁵ i budownictwem. Wśród tych podmiotów 58,0% stanowiły jednostki zajmujące się budownictwem (sekcja F), 38,0% przetwórstwem przemysłowym (sekcja C), 2,0% dostawą wody, gospodarowaniem ściekami i odpadami oraz działalnością związaną z rekultywacją (sekcja E), 1,2% wytwarzaniem i zaopatrywaniem w energię elektryczną, gaz, parę wodną, gorącą wodę i powietrze do układów klimatyzacyjnych (sekcja D), a 0,9% górnictwem i wydobywaniem (sekcja B). Podobna struktura podmiotów prowadzących działalność przemysłową miała miejsce w większości powiatów i gmin, za wyjątkiem gmin: Elbląg, Gronowo Elbląskie, Górowo Iławeckie, Iłowo-Osada, Janowiec Kościelny, Lidzbark Warmiński, Lubomino, Markusy, Milejewo, Młynary i Płoskinia, gdzie przeważały firmy zajmujące się przetwórstwem przemysłowym.

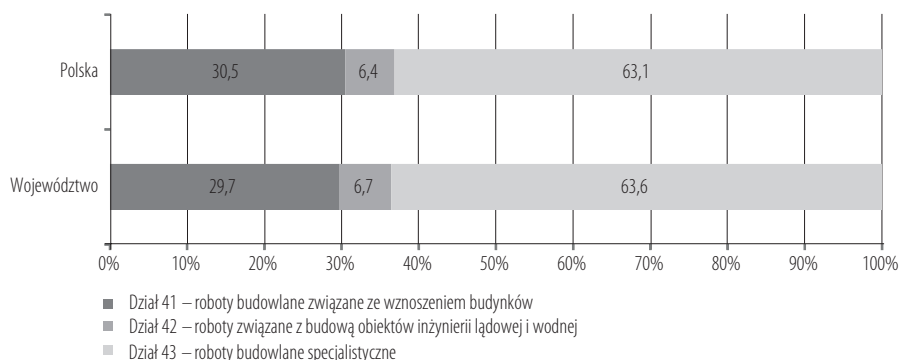
Wśród podmiotów zajmujących się budownictwem (sekcja F)²⁶ na obszarach wiejskich Warmii i Mazur ok. 63% jednostek prowadziło roboty budowlane specjalistyczne (Dział 43), 29,7% ro-

²⁴ w ramach sekcji H PKD 2007 wyodrębnione jest 5 działów: Dział 49 – transport lądowy oraz transport rurociągowy, Dział 50 – transport wodny, Dział 51 – transport lotniczy, Dział 52 – magazynowanie i działalność usługowa wspomagająca transport oraz Dział 53 – działalność pocztowa i kurierska.

²⁵ w skład działalności przemysłowej wchodzi sekcje: B (Górnictwo i wydobywanie), C (Przetwórstwo przemysłowe), D (Wytwarzanie i zaopatrywanie w energię elektryczną, gaz, parę wodną, gorącą wodę i powietrze do układów klimatyzacyjnych) i E (Dostawa wody; gospodarowanie ściekami i odpadami oraz działalność związana z rekultywacją).

²⁶ w ramach sekcji F PKD 2007 wyodrębniono 3 działy: Dział 41 – roboty budowlane związane ze wznoszeniem budynków, Dział 42 – roboty związane z budową obiektów inżynierii lądowej i wodnej oraz Dział 43 – roboty budowlane specjalistyczne.

boty budowlane związane ze wznoszeniem budynków (Dział 41), a 6,7% roboty związane z budową obiektów inżynierii lądowej i wodnej (Dział 42) (Rys. 5.8). Również w większości powiatów i gmin zanotowano podobne tendencje w strukturze podmiotów prowadzących działalność budowlaną. Jedynie na terenach gmin Działdowo, Markusy, Miłomłyn i Szczytno wystąpiła przewaga robót budowlanych związanych ze wznoszeniem budynków.

Rys. 5.8. Struktura podmiotów gospodarki narodowej prowadzących działalność rolniczą na obszarach wiejskich w ramach sekcji F w Polsce i w województwie warmińsko-mazurskim w 2013 r. (stan w dniu 31 XII)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

W przypadku przetwórstwa przemysłowego (sekcja C)²⁷ największy udział posiadały podmioty zajmujące się produkcją wyrobów z drewna oraz korka – 22,9% (Dział 16). Duży odsetek stanowiły również podmioty zajmujące się produkcją metalowych wyrobów gotowych 16,0% (Dział 25), produkcją mebli – 13,1% (Dział 31), naprawą, konserwacją i instalowaniem maszyn i urządzeń – 12,5% (Dział 33) oraz produkcją artykułów spożywczych – 8,9% (Dział 10). Te działy przetwórstwa przemysłowego, jak już wcześniej wspomniano, są wizytówką gospodarczą województwa warmińsko-mazurskiego.

Produkcja wyrobów z drewna oraz korka była domeną podmiotów gospodarczych w zdecydowanej większości gmin, a wśród nich wyróżniały się gminy Rozogi (67,9% ogółu podmiotów w powiecie zajmujących się przetwórstwem przemysłowym), Płoskinia (66,7%), Świętajno (61,0%), Jedwabno (59,1%), Młynary (58,3%), Ryn (50,0%) i Pozezdrze (50,0%). Znaczący udział podmiotów produkujących metalowe wyroby gotowe miał miejsce na terenie gmin Frombork (100,0%), Rychliki (50,0%), Godkowo (44,4%), Markusy (40,7%), Wilczęta (35,7%), Pasłęk (35,1%), Pieniężno (33,3%), Tolkmicko (33,3%), Lubomino (32,1%), Milejewo (30,8%), Nowe Miasto Lubaw-

²⁷ w ramach sekcji C PKD 2007 wyodrębniono następujące działy: Dział 10 – produkcja artykułów spożywczych, Dział 11 – produkcja napojów, Dział 12 – produkcja wyrobów tytoniowych, Dział 13 – produkcja wyrobów tekstylnych, Dział 14 – produkcja odzieży, Dział 15 – produkcja skór i wyrobów ze skór wyprawionych, Dział 16 – produkcja wyrobów z drewna oraz korka, Dział 17 – produkcja papieru i wyrobów z papieru, Dział 18 – poligrafia i reprodukcja zapisanych nośników informacji, Dział 19 – wytwarzanie i przetwarzanie koksu i produktów rafinacji ropy naftowej, Dział 20 – produkcja chemikaliów i wyrobów chemicznych, Dział 21 – produkcja podstawowych substancji farmaceutycznych oraz leków i pozostałych wyrobów farmaceutycznych, Dział 22 – produkcja wyrobów z gumy i tworzyw sztucznych, Dział 23 – produkcja wyrobów z pozostałych mineralnych surowców niemetalicznych, Dział 24 – produkcja metali, Dział 25 – produkcja metalowych wyrobów gotowych, Dział 26 – produkcja komputerów, wyrobów elektronicznych i optycznych, Dział 27 – produkcja urządzeń elektrycznych, Dział 28 – produkcja maszyn i urządzeń, gdzie indziej niesklasyfikowana, Dział 29 – produkcja pojazdów samochodowych, przyczep, Dział 30 – produkcja pozostałego sprzętu transportowego, Dział 31 – produkcja mebli, Dział 32 – pozostała produkcja wyrobów oraz Dział 33 – naprawa, konserwacja i instalowanie maszyn i urządzeń.

skie (30,2) i Korsze (30,0%). Produkcją mebli najczęściej jednostek zajmowało się w gminach powiatu elbląskiego, tj. w gminie Elbląg (40,2%), Rychliki (37,5%) i Gronowo Elbląskie (33,3%) oraz nidzickiego – Kozłowo (34,8%). Naprawą, konserwacją i instalowaniem maszyn i urządzeń najczęściej firm zajmowało się w gminach: Kowale Oleckie (60,0%), Kiwity (45,5%), Biała Piska (33,3%), Janowo (33,3%), Świątajno (33,3%) oraz Braniewo (30,0%), a produkcją artykułów spożywczych w gminach: Janowo (33,3%), Jeziorany (33,3%), Korsze (30,0%), Janowiec Kościelny (28,6%), Sorokwity (27,3%), Łukta (25,0%), Godkowo (22,2%), Orneta (22,2%), Stare Juchy (22,2%), Grodziczno (21,4%) oraz Biskupiec (20,8%).

Na podstawie powyższej analizy wybranych sektorów i branż lokalnej gospodarki uwidacznia się względnie wysoki poziom dywersyfikacji działalności gospodarczej na obszarach wiejskich w województwie warmińsko-mazurskim. Nadal jednak wiele gmin wiejskich ma charakter monofunkcyjny. O możliwościach rozwoju gospodarczego gmin decydują bowiem takie cechy, jak położenie naturalne, bliskość dużych ośrodków miejskich, czy specyficzne zasoby. Te względy przesądzają często o kierunkach podejmowanej aktywności przez mieszkańców (Duczowska-Małysz 2007, s. 2). Liczne badania wskazują, że większa różnorodność źródeł utrzymania występuje w gminach sąsiadujących z aglomeracjami miejskimi (Kłodziński 2010, s. 12) – gminy te przejmują niektóre funkcje usługowe na rzecz mieszkańców okolicznych miast.

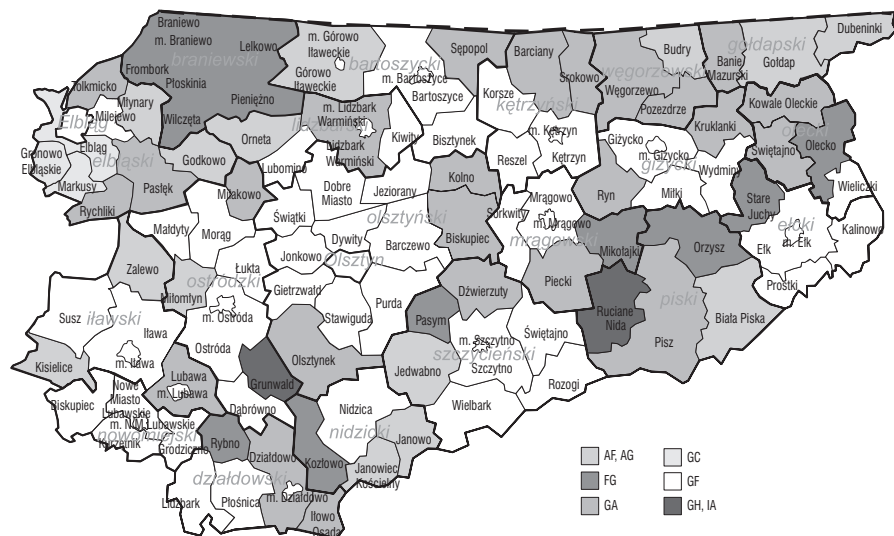
Na potrzeby poniższej analizy dodatkowo przeprowadzono ocenę sytuacji gospodarczej na obszarach wiejskich Warmii i Mazur z wykorzystaniem wskaźnika przedsiębiorczości²⁸. Wskaźnik ten wyliczono dla każdej sekcji PKD 2007 w gminach wiejskich i dla terenów wiejskich gmin miejsko-wiejskich. Na tej podstawie wyodrębniono sześć typów obszarów wiejskich w województwie, według charakteru gospodarki lokalnej:

1. AF, AG – typ gminy, w której przeważającym rodzajem działalności mieszkańców jest rolnictwo (sekcja A – rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo), a na drugim miejscu pod względem liczby podmiotów w sekcji na 10 tys. mieszkańców działalność budowlana (F) lub handlowa (G – handel hurtowy i detaliczny; naprawa pojazdów samochodowych, włączając motocykle),
2. FG – typ obszaru (gminy), gdzie przeważa działalność budowlana (F), zaś kolejną jest działalność handlowa (G),
3. GA – typ obszaru, gdzie przeważa działalność handlowa (G), a na drugim miejscu występuje działalność rolnicza (A),
4. GC – typ gminy o przeważającej działalności handlowej (G), a następnej pod względem wartości wskaźnika przedsiębiorczości – przemysłowej (C),
5. GF – typ obszaru, gdzie przeważa działalność handlowa (G), a na drugim miejscu występuje działalność budowlana (F),
6. GH, IA – typ obszaru o dominującej działalności handlowej (G), zaś w dalszej kolejności działalności transportowej (H – transport i gospodarka magazynowa) lub turystycznej (I – działalność związana z zakwaterowaniem i usługami gastronomicznymi) i w następnej kolejności działalności rolniczej (A).

Można zauważyć, że w 2013 r. w centralnej części regionu najczęściej podejmowaną aktywnością podmiotów gospodarczych była działalność handlowa i budowlana (GF). Do tej grupy należały 44 gminy wiejskie i obszary wiejskie gmin miejsko-wiejskich. Gminy te najczęściej po-

²⁸ liczba podmiotów na 10 tys. ludności wiejskiej badanych obszarów.

łożone były wokół miast. W 14 gminach zlokalizowanych w różnych częściach województwa przeważała działalność rolnicza z budownictwem (AF) lub z handlem (AG). Dominująca pozycja podmiotów prowadzących działalność handlową i rolniczą (GA) miała miejsce w północno-wschodniej części Warmii i Mazur. Przewagą działalności typu GA charakteryzowało się 27 gmin. Gminy, gdzie dominuje działalność budowlana i handlowa (FG) to Frombork, Kozłowo, Mikołajki, Olecko, Orzysz, Pasym, Rybno i Stare Juchy. Obszary typu GC (o dominacji handlu i przemysłu) to gminy Elbląg, Gronowo Elbląskie i Markusy. W 2013 r. odnotowano jedną gminę – Grunwald, o typie GH (handel i transport). W województwie kojarzonym z turystyką, tylko w przypadku jednej gminy, a mianowicie Ruciane-Nida w 2013 r. podstawową działalnością mieszkańców była działalność związana z zakwaterowaniem i usługami gastronomicznymi (IA). Względnie duża liczba podmiotów zajmujących się turystyką (w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców) występowała także na terenie wiejskim gmin Piecki, Mikołajki i Sorkwity, zlokalizowanych na terenie powiatu mrągowskiego. Należy jednak pamiętać, że dostępne dane nie obejmują gospodarstw indywidualnych, które mogą posiadać pokoje gościnne, czy prowadzić inne formy agroturystyki nie rejestrowane w systemie REGON (Ryc. 5.1).

Ryc. 5.1. Typ gminy* według rodzaju przeważających działalności (wskaźnik przedsiębiorczości – podmioty w danej sekcji na 10000 mieszkańców) wg PKD 2007 w województwie w 2013 r.

* dane przedstawione na mapie dotyczą wyłącznie gmin wiejskich i terenów wiejskich gmin miejsko-wiejskich.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Powyższa analiza ponownie potwierdza, że obszary wiejskie województwa warmińsko-mazurskiego charakteryzują się dużym zróżnicowaniem przestrzennym działalności gospodarczej.

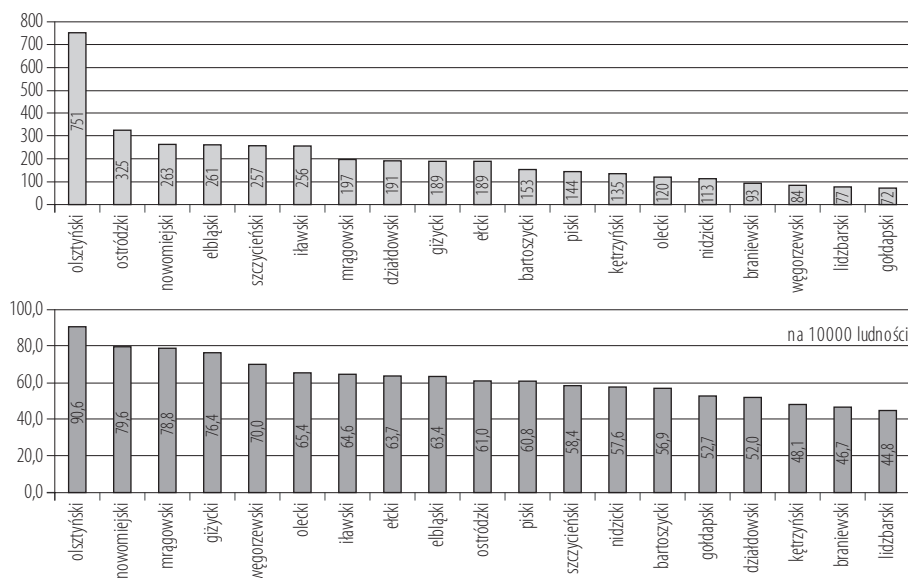
5.4. ROZWÓJ DZIAŁALNOŚCI GOSPODARCZEJ

Dane statystyczne dotyczące dynamiki powstawania i zamykania już istniejących firm często są uznawane, oprócz dynamiki wzrostu PKB, za główne źródło informacji o kondycji gospodarki. Jest to wskaźnik, który uwzględnia nie tylko twarde czynniki wzrostu gospodarczego, ale także

te niemierzalne, związane z nastrojami inwestorów i ich przewidywaniami co do możliwości prowadzenia przedsiębiorstwa. Wskaźnik dynamiki liczby nowych podmiotów zarejestrowanych w kolejnych latach traktuje się często jako swego rodzaju „barometr” stanu koniunktury gospodarczej. Szybkie tempo wzrostu liczby zarejestrowanych nowych podmiotów świadczy więc o poprawie koniunktury gospodarczej, a spadek liczby nowo utworzonych jednostek o pogorszeniu ogólnego klimatu rozwoju przedsiębiorczości (*Raport o stanie... 2008*, s. 19).

Statystyka ostatnich lat potwierdza powyższe zależności. Łącznie w latach 2009–2013 na terenach wiejskich Warmii i Mazur zarejestrowano 18,8 tys. nowych podmiotów, co stanowiło 3,6% ogółu nowych podmiotów na wsi w kraju. Na 10 tys. ludności w 2013 r. przypadało 66 jednostek (w Polsce – 71).

Najwięcej podmiotów na 10 tys. ludności w 2013 r. do rejestru REGON zarejestrowało się na terenach wiejskich powiatów olsztyńskiego, nowomiejskiego, mrągowskiego, giżyckiego i węgorzewskiego oraz w gminach: Stawiguda (146), Dywity (122), Ruciane-Nida (122), Gietrzwałd (106), Mrągowo (104), Gronowo Elbląskie (104) i Nowe Miasto Lubawskie (102). Najmniej podmiotów na 10 tys. ludności w 2013 r. działalność rozpoczęło w powiatach lidzbarskim, braniewskim i kętrzyńskim oraz w gminach Młynary (22) i Lubomino (30) (Rys. 5.9).

Rys. 5.9. Podmioty gospodarki narodowej* nowo zarejestrowane w rejestrze REGON na obszarach wiejskich według powiatów w 2013 r. (stan w dniu 31 XII)

* Bez osób prowadzących gospodarstwa indywidualne w rolnictwie.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

W strukturze podmiotów nowo zarejestrowanych według rodzajów działalności w 2013 r. podmioty prowadzące działalność rolniczą stanowiły 5,7% (w Polsce – 2,9%), przemysłową i budowlaną – 33,9% (w Polsce – 31,3%), a działalność usługową – 60,4% (w Polsce – 65,7%).

W układzie powiatów w strukturze podmiotów nowopowstałych w 2013 r., najwięcej podmiotów rozpoczęło działalność rolniczą na terenach wiejskich powiatów braniewskiego (14,0% ogółu nowych podmiotów w powiecie), piskiego (13,2%) i gołdapskiego (11,1%). A więc

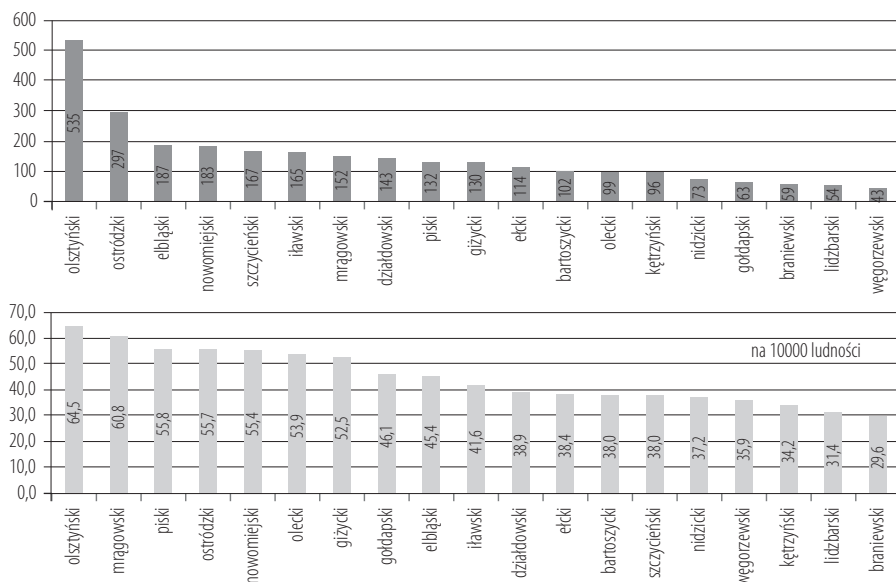
tam, gdzie jest notowany największy odsetek podmiotów zajmujących się działalnością rolniczą w województwie. Nowe podmioty zajmujące się działalnością przemysłową i budowlaną w większości powiatów stanowiły powyżej 30% ogółu jednostek gospodarczych (za wyjątkiem powiatów bartoszyckiego, kętrzyńskiego, olsztyńskiego i węgorzewskiego). Z kolei nowo zarejestrowane podmioty prowadzące działalność usługową w większości powiatów stanowiły powyżej 50% (za wyjątkiem powiatów ełckiego, gołdapskiego i oleckiego).

W przypadku gmin najwięcej podmiotów rozpoczęło działalność rolniczą w gminach Ryn (29,4%), Płoskinia (28,6%), Budry (28,6%) i Barciany (20,0%). W 13 gminach, tj. w: Białej Piskiej, Dubeninkach, Fromborku, Grodzicznie, Iłowie Osadzie, Janowie, Kowalach Oleckich, Kozłowie, Olecku, Starych Juchach, Suszu, Wydminach i Zalewie przeważały podmioty zajmujące się przemysłem i budownictwem. Tak więc w większości gmin nowe firmy zajmowały się przede wszystkim działalnością usługową.

W 2013 r. z rejestru REGON wyrejestrowano w województwie warmińsko-mazurskim 2,8 tys. firm prowadzących działalność na obszarach wiejskich. Jednostki te stanowiły 29,7% ogółu podmiotów wyrejestrowanych w województwie. Na 10 tys. ludności wiejskiej wynosiło to 47 jednostek (w Polsce – 50).

Struktura podmiotów wyrejestrowanych z rejestru REGON, według rodzajów prowadzonej działalności, na obszarach wiejskich województwa rozkładała się podobnie, jak jednostek nowo zarejestrowanych. Największy odsetek stanowiły podmioty prowadzące działalność usługową – 60,5% (w kraju – 64,2%). Na kolejnym miejscu znalazły się podmioty zajmujące się działalnością przemysłową i budowlaną – 35,4% (w Polsce – 33,2%), zaś **najmniejszy udział stanowiły podmioty prowadzące działalność rolniczą – 4,2% (w Polsce – 2,6%).**

W przeliczeniu na 10 tys. ludności najwięcej jednostek zakończyło działalność na terenach wiejskich powiatów olsztyńskiego, mrągowskiego, piskiego, ostródzkiego i nowomiejskiego, zaś w przypadku gmin dotyczyło to: Jonkowa (111), Dywit (87), Stawigudy (81), Rucianego-Nida (79), Pisz (75), Małydt (73) i Gronowa Elbląskiego (71). Najmniejsze rozmiary omawiane zjawisko przyjęło w powiatach braniewskim i lidzbarskim oraz w gminach: Janowiec Kościelny (12), Pąsym (14), Młynary (15), Barciany (15) i Pieniężno (20) (Rys. 5.10).

Rys. 5.10. Podmioty gospodarki narodowej* wyrejstrowane z rejestru REGON na obszarach wiejskich według powiatów w 2013 r. (stan w dniu 31 XII)

* Bez osób prowadzących gospodarstwa indywidualne w rolnictwie.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Przedstawiona analiza kolejny raz potwierdza zależność, że największa koncentracja działalności gospodarczej i najbardziej zdywersyfikowana działalność występuje na terenach wiejskich o największym zaludnieniu. Także żywotność i możliwości rozwoju podmiotów są w znacznym stopniu uzależnione od położenia. Podmioty prowadzące działalność na terenach podmiejskich, to jednostki mające relatywnie korzystniejsze warunki rozwoju, silnie dywersyfikujące strukturę lokalnej gospodarki. Natomiast przedsiębiorczość na obszarach wiejskich o charakterze peryferyjnym tworzą przeważnie podmioty o lokalnym zasięgu działania, o względnie niewielkiej kondycji ekonomicznej, nastawione raczej na przetrwanie w trudnych warunkach, niż na inwestycje i rozwój. Taka sytuacja wskazuje, że obecnie nie mają one jeszcze odpowiedniego potencjału, aby pełnić wyznaczoną im rolę siły napędowej lokalnej gospodarki (Rakowska, Wojewódzka-Wiewiórska 2010, s. 9–10). Wydaje się, że w kolejnych latach nadal największym tempem wzrostu będą charakteryzować się obszary wiejskie w strefach oddziaływania dużych miast, a będzie ono słabło w kierunku peryferii (Bański 2003, s. 23).

5.5. PIŚMIENICTWO

Bank Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego: www.stat.gov.pl.

Bański J. (2003), *Współczesne i przyszłe zmiany w strukturze przestrzennej obszarów wiejskich – wybrane zagadnienia* [w:] B. Górska, Cz. Guzik (red.) *Współczesne przeobrażenia i przyszłość polskiej wsi*, Studia Obszarów Wiejskich, tom IV. Wyd. PTG PAN, Warszawa.

Duczowska-Małysz K. (2007), *Obszary wiejskie – przestrzeń problemów czy przestrzeń cywilizacyjnej szansy Europy – z uwzględnieniem zmian modelu rolnictwa europejskiego i wzrostu rangi wsi w Europie*. [w:] Materiały konferencyjne. VI Europejski Kongres Odnowy Wsi, 23-26 maja 2007, Kamień Pomorski. Wyd. Urząd Marszałkowski Województwa Opolskiego.

Gwiaździńska-Goraj M. (2008), *Sytuacja i kierunki zmian społeczno-ekonomicznych na obszarach wiejskich w warunkach dynamizacji zmian strukturalnych* [w:] *Ekspertyza dotycząca województwa warmińsko-ma-*

- zurskiego w kontekście strategii rozwoju społeczno-gospodarczego Polski Wschodniej do roku 2020. Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa.
- Kłodziński M. (2006), *Aktywizacja społeczno-gospodarcza gmin wiejskich i małych miast*. Wyd. IRWiR PAN, Warszawa.
- Kołodziejczyk D. (2004), *Kierunki rozwoju pozarolniczej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich* [w:] J. Bański (red.) *Polska przestrzeń wiejska: procesy i perspektywy*. Studia Obszarów Wiejskich, tom VI. Wyd. PTG PAN, Warszawa.
- Kroposz I. (2006), *Szanse i ograniczenia rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich Dolnego Śląska*. Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej we Wrocławiu, Rolnictwo LXXXVII, nr 540, Wrocław.
- Polska – rozwój regionów – prezentacja regionów – województwo warmińsko-mazurskie* (2008), Urząd Marszałkowski Województwa Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn.
- Rakowska J., Wojewódzka-Wiewiórska A. (2010), *Zróżnicowanie przestrzenne obszarów wiejskich w Polsce – stan i perspektywy rozwoju w kontekście powiązań funkcjonalnych* [w:] *Ekspertyza wykonana na zamówienie Ministerstwa Rozwoju Regionalnego*, Warszawa.
- Raport o stanie sektora małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce w latach 2006-2007* (2008), Opracowanie przygotowane przez Polską Agencję Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa.
- Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Województwa Warmińsko-Mazurskiego do roku 2020* (2005), Załącznik do Uchwały nr XXXIV/474/05 Sejmiku Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 31 sierpnia 2005 r. Zarząd Województwa Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn.
- Zegar J. (2008), *Refleksje nad ewolucją wsi*. Wieś i Rolnictwo, Nr 3. Wyd. IRWiR PAN, Warszawa.